

Vrouwenrechten als mensenrechten

Eva Brems

Docent Mensenrechten
Universiteit Gent

Mensenrechtenverdragen gelden uitdrukkelijk voor alle mensen, ongeacht gender. Niettemin zijn er ook afzonderlijke teksten en mechanismen in verband met mensenrechten van vrouwen. Dit is nuttig, omdat formele gelijkheid voor de wet niet volstaat, én omdat vrouwen op andere manieren dan mannen slachtoffer kunnen worden van schendingen van mensenrechten. Vrouwenrechten binnen het kader van de internationale mensenrechten knopen dus enerzijds vast aan een gelijkheidsparadigma en anderzijds aan een specificiteitsparadigma.

1. Gelijkheid en non-discriminatie

In vele opzichten zijn mannen en vrouwen hetzelfde. Als het over mensenrechten gaat, is dit het uitgangspunt: zowel mannen als vrouwen zijn immers mensen. In de mate dat mannen en vrouwen hetzelfde zijn, willen ze dan ook op dezelfde manier behandeld worden. Een belangrijk kenmerk van de strijd tegen discriminatie is dat men er naar streeft om irrelevante verschillen buiten beschouwing te laten. Het verschil tussen mannen en vrouwen werd lange tijd wel relevant geacht om een onderscheid te maken in het genot van fundamentele rechten. Toen Olympe de Gouges in het 18de eeuwse Frankrijk de 'Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen' wou aanvullen met een 'Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne'; kreeg zij geen applaus, maar de guillotine. Stemrecht – het basisrecht van participatie in een democratische samenleving – kregen vrouwen pas heel geleidelijk : in België duurde het tot 1948.

Daarom is de strijd voor vrouwenrechten in de eerste plaats een strijd voor gelijkheid voor de wet: geef aan vrouwen hetzelfde wat mannen hebben. Zorg dat de wetgeving genderblind is. Deze "formele gelijkheid" was in 1948, ten tijde van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, nog verre van bereikt. Opvattingen over gelijkheid en discriminatie zijn sindsdien meer gesofistikeerd geworden, maar dit blijft de basis. Op wereldvlak bekeken is het ontstellend hoeveel wetten er nog steeds bestaan die expliciet vrouwen discrimineren. Men kan bv. denken aan landen waar het familierecht gebaseerd is op de Islam.

Formele gelijkheid van mannen en vrouwen wordt afdoende beschermd in 'algemene' mensenrechtenverdragen, bv. artikel 26 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten, dat bepaalt: 'Allen zijn gelijk voor de wet en hebben zonder discriminatie aanspraak op gelijke bescherming door de wet. In dit verband verbiedt de wet discriminatie van welke aard ook en garandeert eenieder gelijke en doelmatige bescherming.

tegen discriminatie op welke grond ook, zoals ras, huidskleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.'

2. Aparte mechanismen: het vrouwenhoekje van het internationaal recht?

De internationale bescherming van vrouwenrechten ontwikkelde zich aanvankelijk los van de mensenrechtenmechanismen. Bij de oprichting van de Verenigde Naties in 1946 werd een Commissie voor de Situatie van Vrouwen opgericht. Deze promootte de gelijke rechten van vrouwen door het opstellen van verdragen en verklaringen. Enkele vroege verdragen zijn het Verdrag over Politieke Rechten van Vrouwen (1952), het Verdrag over

de Nationaliteit van Gehuwde Vrouwen (1957), en het Verdrag over Toestemming bij het Huwelijk, Minimum Huwelijksleeftijd en Registratie van Huwelijken (1962). Maar de belangrijkste internationale tekst over vrouwenrechten is het Verdrag ter Uitbanning van alle vormen van discriminatie tegen vrouwen (1979).

Dit verdrag is opgesteld in termen van gelijke rechten. Door een volledig verdrag aan dit thema te wijden, kan het in veel groter detail gaan, en zowel problemen als remedies concreter benoemen. Het verdrag stipuleert de gelijke behandeling van mannen en vrouwen in tal van domeinen waarop deze nog niet gerealiseerd is: politiek en openbaar leven (arts 7-8), nationaliteit (art. 9), onderwijs (art. 10), tewerkstelling (art. 11), gezondheidszorg (art.12), economisch en sociaal leven (art. 13), juridische status (art. 15), en huwelijk en gezin (art. 16). Het bevat ook artikels over de specifieke problemen van plattelandsvrouwen (art. 14) en over vrouwenhandel en prostitutie (art. 6). In al deze gebieden legt het verdrag staten specifieke verplichtingen op die in genderneutrale bepalingen van 'algemene' verdragen niet noodzakelijk gelezen zouden worden. In verband met onderwijs bepaalt artikel 10 (c) bijvoorbeeld dat elke stereotiepe opvatting van de rol van mannen en vrouwen moet worden uitgebannen op alle niveaus en in alle vormen van onderwijs, en artikel 10 (f) stelt voorop dat staten moeten zorgen voor een vermindering van het aantal meisjes en vrouwen die hun studie opgeven.

Het gelijkheidsbeginsel in het Vrouwenverdrag reikt ook conceptueel verder dan dat in de 'algemene' verdragen.

Ten eerste geldt het volgens artikel 1 "op welk gebied ook", dus eveneens in de 'private' sferen van bv. werk en gezin. Dit is niet vanzelfsprekend vanuit het internationaal recht omdat mensenrechtenverdragen in de eerste plaats verplichtingen opleggen aan overheidsinstanties. Het is evenmin vanzelfsprekend, maar wel van cruciaal belang, vanuit de problematiek van vrouwenrechten. Men stelt immers vast dat vrouwen zeer vaak het slachtoffer worden van schendingen in de private sfeer en dat de overheid traditioneel terughoudend is om daarin tussen te komen (denk bv. aan de problematiek van huiselijk geweld).

Ten tweede verplicht artikel 5 de staat om niet enkel wetgeving en overheidspraktijk aan te passen, maar tevens sociale en culturele gedragspatronen. Dit betekent een erkenning van het diepgewortelde karakter van genderdiscriminatie in zo goed als alle culturen. Nieuwe regels volstaan niet om het gedrag van mensen te veranderen. De overheid wordt belast met de moeilijke maar essentiële taak om een mentaliteitswijziging tot stand te brengen.

Tenslotte laat artikel 4 toe dat wordt afgeweken van de gelijkheid voor de wet om aan 'positieve actie' te doen.

Het internationaal toezicht op de naleving van het Vrouwenverdrag door staten gebeurt door een Comité van experts. Staten die het verdrag ratificeerden dienen op regelmatige basis te rapporteren aan het Comité over de manier waarop ze hun verdragsverplichtingen uitvoeren. Het Comité geeft hierop opmerkingen en aanbevelingen. In een bijgevoegd protocol van 1999 (door België geratificeerd in 2004) wordt bovendien een individueel klachtmechanisme voorzien. Wie meent het slachtoffer te zijn van een schending van het verdrag en hiervoor op nationaal vlak geen voldoening krijgt, kan haar/zijn klacht aan het Comité voorleggen, dat hierover uitspraak doet in een quasi-gerechtelijke procedure. Om een uniforme interpretatie van het Vrouwenverdrag door de nationale instanties te bevorderen, formuleert het Comité ook 'Algemene Aanbevelingen'. Deze kunnen soms vernieuwende interpretaties bevatten, die in feite de beschermingssfeer van het verdrag nog uitbreiden. Een goed voorbeeld is Algemene Aanbeveling nr. 19 van 1992 over geweld tegen vrouwen. Deze tekst kwalificeert geweld tegen vrouwen als een vorm van genderdiscriminatie, zodat dit onder het verdrag valt, hoewel hierover geen specifieke bepaling is voorzien.

Bij vele voorvechtsters van vrouwenrechten is het idee van speciale verdragen en mechanismen voor vrouwenrechten de jongste jaren uit de gratie geraakt. Specialisatie leidde in de praktijk soms tot marginalisatie: vrouwenrechten werden enkel behandeld door ondergefinancierde en onderbelichte aparte systemen, en kwamen te weinig aan bod in het mainstream mensenrechtendiscours. De strijdkreet 'vrouwenrechten zijn mensenrechten' betekent in de eerste plaats dat de ernstige problemen waarmee vrouwen te maken krijgen het label 'mensenrechtenschending' moeten krijgen. Op die manier krijgen die problemen meer gewicht en ervaren staten een dwingendere noodzaak om er iets aan te doen. Om dit te bereiken oordelen sommigen dat schendingen van vrouwenrechten bij voorkeur behandeld moeten worden door de 'algemene' mensenrechteninstanties. Vandaar dat 'vrouwenrechten zijn mensenrechten' soms ook gebruikt wordt ter ondersteuning van de roep om het 'mainstreamen' van vrouwenrechten binnen het mensenrechtendiscours en -beleid.

3. Specificiteit

Zonder hierover in al teveel detail te hoeven treden, kan men stellen dat mannen en vrouwen in tal van opzichten verschillend zijn. Zowel de biologische verschillen als de cultureel bepaalde rollenpatronen leiden tot verschillende ervaringen van mannen en vrouwen. Deze hebben ook betrekking op mensenrechten. Vrouwen ervaren sommige mensenrechtenschendingen op een andere manier dan mannen. In een samenleving waarin vooral mannen politiek actief zijn, worden vrouwen bv. veelal gearresteerd of gefolterd om onrechtstreekse druk uit te oefenen op een mannelijk familielid. Schendingen kunnen ten aanzien van vrouwen ook een specifieke vorm aannemen, bv. verkrachting en seksueel geweld in plaats van andere vormen van mishandeling.

Nu is het zo dat de samenleving eeuwenlang gedomineerd is door mannen. Dat maakt dat op alle domeinen van het menselijk leven, "de man" het -veelal impliciete-referentiepunt is. Het feminisme streeft niet alleen naar gelijke behandeling van mannen en vrouwen, maar ook naar het corrigeren van die eenzijdigheid, het doen aanvaarden van een "vrouwelijke" visie, en het doen rekening houden met de vrouwelijke specificiteit. Vooral in het laatste decennium vindt men een dergelijke feministische benadering ook in de mensenrechten. Mensenrechten zijn gebaseerd op een abstract idee van "de mens". Een abstracte mens bestaat echter niet, evenmin als een neutraal standpunt om de menselijke natuur en noden te interpreteren. In de praktijk zijn de mensenrechten in hoofdzaak uitgewerkt door mannen, in een tijd waarin de samenleving door mannen werd/wordt gedomineerd. Het is dan ook onvermijdelijk dat het mensbeeld dat aan de mensenrechten ten grondslag ligt, overwegend "mannelijk" is (net zoals het overwegend Westers is). Met andere woorden, de ambitie van genderblindheid leidt in de praktijk tot een vertekening ten voordele van het dominante geslacht. Om tot echt inclusieve mensenrechten te komen, dient men rekening te houden met de geschiedenis van langdurige uitsluiting van niet-dominante groepen. Om dit te bereiken moet men dus tot op zekere hoogte juist niet neutraal zijn, juist niet blind zijn voor factoren zoals gender. Moet men deze niet langer als irrelevant beschouwen, want in de praktijk van discriminatie en uitsluiting zijn ze juist wel relevant, en kan gelijkheid dus maar gerealiseerd worden door deze factor in rekening te brengen.

Dit betekent niet dat het idee van formele gelijkheid door het uitschakelen van irrelevante verschillen naar de prullenbak moet verwezen worden. De twee visies bestaan naast elkaar, en hebben allebei hun geldigheid. Ze zijn evenmin conceptueel onverzoenbaar: de verschillen die moeten uitgeschakeld worden, zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen die geconstrueerd zijn door "outsiders", de specificiteit van vrouwen waar het daar om gaat zijn de specifieke kenmerken die hen worden toegeschreven door de dominante groep, dus de mannen. Daarentegen is de specificiteit die men in de tweede visie juist wel in rekening moet brengen bepaald vanuit een "insider"-perspectief: het betreft de wijzen waarop vrouwen zelf ervaren dat ze verschillen van mannen.

Feministisch activisme inzake mensenrechten is vrij succesvol: men slaagt erin om nieuwe onderwerpen op de agenda te plaatsen en om bestaande doctrines te innoveren vanuit de ervaringen van vrouwen. Voorbeelden hiervan zijn de erkenning van voortplantingsrechten en de problematiek van seksueel geweld. In beide gevallen hebben vrouwenorganisaties de thematiek op de agenda geplaatst, maar komen de verbeteringen van de internationale rechtsbescherming ook mannen te goede.

a) Voortplantingsrechten

Vele staten voeren een beleid ivm de menselijke voortplanting, om nationalistische, economische, religieuze of andere redenen. Zowel een pro- als anti-natalistisch beleid richt zich in de regel op de individuele voortplantingscapaciteit en raakt daarom in de eerste plaats vrouwen. Voortplantingsrechten zijn dan ook het voorwerp geworden van feministische actie en deze heeft tot duidelijke resultaten geleid.

Reeds in 1968, op de Eerste VN Wereldconferentie Mensenrechten in Teheran werd het recht van ouders erkend om het aantal kinderen te bepalen evenals de afstand ertussen. Op de VN Bevolkingsconferentie in Boekarest in 1974 werd dit principe verder uitgewerkt. Zo bepaalde men dat dit impliceert dat ouders onder meer recht hebben op informatie en onderwijs en op de nodige middelen om dit recht te realiseren (i.e. contraceptiva).

In 1979 werd dit recht opgenomen in het Vrouwenverdrag. Artikel 16, 1 (e) bepaalt dat staten aan mannen en vrouwen op basis van gelijkheid dienen te verzekeren 'dezelfde rechten om in vrijheid en bewust een beslissing te nemen over het aantal van hun kinderen en het tijdsverloop tussen de geboorten daarvan en te kunnen beschikken over de informatie, vorming en middelen om hen in staat te stellen deze rechten uit te oefenen'. Het Verdrag bevat bovendien bepalingen over het recht op toegang tot informatie en advies over gezinsplanning (art. 10 (h)) , de bescherming van de voortplantingsfunctie (art. 11 (1) (f)), zwangerschapsbescherming (art. 11 (2)) , toegang tot diensten voor gezondheidszorg, met inbegrip van de diensten voor gezinsplanning (art. 12 (1)), en passende, zo nodig kosteloze dienstverlening in verband met zwangerschap, bevalling en de hierop volgende periode (art. 12(2)).

De grootste doorbraak kwam er echter in 1994 op de VN Bevolkingsconferentie in Caïro, en werd bevestigd op de VN Vrouwenconferentie in Beijing in 1995. In plaats van te opteren voor een nieuw verdrag over voortplantingsrechten, bevestigen de teksten van deze conferenties dat de rechten in verband met voortplanting vervat liggen in de reeds erkende mensenrechten (o.m. het recht op privacy, het recht op fysieke integriteit en het recht op gezondheid). Op deze manier krijgen deze 'nieuwe' rechten meteen een zeer sterk statuut. Bovendien worden de voortplantingsrechten verder ontwikkeld, onder meer met het recht op controle over en vrije beslissing inzake seksualiteit en het recht op een zo hoog mogelijke gezondheidsstandaard in verband met seksualiteit en voortplanting.

b) Seksueel geweld

Geweld met een seksueel karakter werd lange tijd minder ernstig genomen dan andere vormen van geweld. Zo duurde het tot in de jaren '90 vooraleer het internationaal recht van de mensenrechten erkende dat verkrachting door overheidsagenten (bv. door een politiemans na een arrestatie) kan worden gekwalificeerd als foltering. Sindsdien is het snel gegaan. Het massale gebruik van verkrachting als oorlogswapen in de conflicten in ex-Joegoslavië en Rwanda leidde ertoe dat de Internationale Tribunalen die na deze conflicten werden opgericht (en later ook het Internationaal Strafgerechtshof) bijzondere aandacht schonken aan seksueel geweld. Thans is erkend dat verkrachting en andere vormen van geweld oorlogsmisdaden kunnen uitmaken en in sommige omstandigheden zelfs misdaden tegen de mensheid of genocide.

In stijgende mate wordt het mensenrechtendisours ook gehanteerd om seksueel en ander geweld tussen private personen – met inbegrip van huiselijk geweld – aan te pakken. Zo bepaalde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in 2003 dat niet fysieke dwang, maar wel het ontbreken van toestemming het relevante criterium is voor verkrachting. Omwille van hun internationale engagementen inzake mensenrechten worden staten dus verplicht om efficiënter op te treden tegen seksueel geweld.

4. Besluit

De bescherming van vrouwenrechten als mensenrechten gebeurt zowel via aparte teksten en mechanismen voor vrouwen, als via integratie van een vrouwenperspectief in de mainstream mensenrechten. Gelijkheid voor de wet blijft een belangrijke doelstelling, maar zeker niet de enige. Enerzijds omdat gelijkheid ook andere invullingen heeft gekregen, en anderzijds omdat inclusie van vrouwen ook vereist dat op adequate wijze rekening wordt gehouden met de specificiteit van vrouwen ten opzichte van mannen.